

Seks in penitentiaire inrichtingen twintig jaar later: seksuele rechten in detentie

Sancties 2019/3

1. Inleiding

Bijna twintig jaar geleden beschreef Wurzer-Leenhouts in dit blad aan de hand van wettelijke regelingen, rechtspraak en literatuur de situatie aan het eind van de vorige eeuw met betrekking tot het recht op beleving van seksualiteit van gedetineerden.³ Inmiddels is het recht op bezoek zonder toezicht ingeburgerd in het penitentiaire recht en is een cultuurverandering binnen de muren van de penitentiaire inrichting in gang gezet. Het lijkt dat deze ontwikkelingen gevolgen moeten hebben gehad voor de seksualiteitsbeleving en de seksuele rechten van gedetineerden. Meer kennis hierover van Nederlandse bodem is echter nauwelijks vergaard, of in elk geval niet voor het wetenschappelijke voetlicht gebracht terwijl er toch voldoende signalen uit de maatschappij, politiek en de penitentiaire wereld kwamen die de conclusie rechtvaardigen dat het onderwerp blijvende aandacht vraagt. Zo was een incident in 2010 de belangrijkste aanleiding om te besluiten porno-dvd's/-video's en de betaalkanalen af te schaffen in het gevangeniswezen⁴ en geven strafrechtadvocaten aan veel vragen te krijgen van gedetineerden over hun seksuele rechten.⁵ Ook uit buitenlandse onderzoeksrapporten blijkt nog altijd dat sprake is van seksuele nood van gedetineerden.⁶

Om twintig jaar later de stand van zaken opnieuw te belichten wordt in deze bijdrage aansluiting gezocht bij de opzet van het eerdergenoemde artikel van de hand van Wurzer-Leenhouts. Opnieuw komen de juridische kaders met betrekking tot seksualiteit aan de orde (paragraaf 2); daarnaast wordt in paragraaf 3 aan de hand van de uitkomsten van interviews met personeel een indruk geschetst van de huidige praktijk van seksualiteit in de gevangenis. Daar waar Wurzer-Leenhouts twee decennia geleden vooral schreef over het recht op beleving van seksualiteit, positieve vrijheid met andere woorden, is in deze bijdrage explicieter aandacht voor beperkingen van de seksuele vrijheden ten behoeve van een veilig leefklimaat van gedetineerden en personeel: in paragraaf 4 komt de vraag aan bod hoe bescherming kan worden geboden tegen ongewenste intimiteiten.

Doel van deze bijdrage is het verkleinen van de lacune in kennis en om – mede daarmee – professionals in en rond het gevangeniswezen goed te kunnen ondersteunen op het terrein van seksueel (al dan niet grensoverschrijdend) gedrag van gedetineerden. In deze bijdrage beperken we ons tot penitentiaire inrichtingen. De wereld van de TBS laten we

1 Mr. N.H.P.G. (Nicolle) Sommers was tot 1 oktober 2018 verbonden aan de Juridische Hogeschool Avans-Fontys als docent civiel- en strafrecht en als onderzoeker bij het lectoraat Veiligheid in afhankelijkheidsrelaties van Avans Hogeschool. Per 1 oktober 2018 heeft zij de overstap gemaakt naar het Openbaar Ministerie als officier van justitie in opleiding.

2 Dr. J.H.L.J. (Janine) Janssen is lector Veiligheid in afhankelijkheidsrelaties aan Avans Hogeschool en hoofd onderzoek van het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld (LEC EGG) van de nationale politie.

3 S.M. Wurzer-Leenhouts, 'Seks in penitentiaire inrichtingen', *Sancties*, afl. 2, 2000, p. 78-88.

4 Hirsch Ballin: porno bannen uit gevangenis, *Het Parool*, 6 april 2010.

5 Pleidooi voor meer seks en porno in de bajes, *De Bonjo, krant over strafrecht en detentie*, jrg. 13, nr. 3, juni 2018.

6 Zie o.a.: I. Van Havere & A. Vansteenwegen, 'Seksualiteitsbeleving bij (lang) gedetineerden', *Tijdschrift voor Seksuologie* (2005), nr. 29, p. 63-68; G. Ricordeau & R. Schlagdenhauffen, 'Approaching Sexuality in Prisons', *Champ pénal/Penal field*, Vol. XIII/2016, 29 april 2017.

buiten beschouwing. Daar gaat het immers om behandeling en zijn de afwegingen omtrent de omgang met seksualiteit in de inrichting anders dan in de penitentiaire setting.

2. Beleving van seksualiteit: een recht van gedetineerden?

Hoe in het recht moet worden omgegaan met seksualiteit, krijgt in de literatuur vooral aandacht in de context van strafbaarstelling van seksueel grensoverschrijdend gedrag en in de mensenrechtelijke context van gelijke behandeling van mensen, ongeacht seksuele geaardheid.⁷ De klassieke grondrechten die deze thema's inkleuren zijn het recht op onaantastbaarheid van het menselijk lichaam en het recht op gelijke behandeling. De juridische benadering van het thema seksualiteit vanuit een ander perspectief is het recht om de seksualiteit te vervullen en de seksuele gezondheid te beleven, met respect voor anderen en binnen een kader dat bescherming biedt tegen discriminatie.

Door de Wereldgezondheidsorganisatie van de Verenigde Naties worden deze rechten aangeduid als seksuele rechten.⁸ Deze organisatie noemt een aantal seksuele rechten die aansluiten op de fundamentele en universele rechten van de mens en die in het kader van deze bijdrage bijzonder relevant zijn, zoals "het nastreven van een bevredigend, veilig en plezierig seksleven" en "het nastreven van het hoogst haalbare niveau van seksuele gezondheid, met inbegrip van toegang tot seksuologische en reproductieve gezondheidszorg." De reproductieve rechten staan op de ontwikkelingsagenda van de Verenigde Naties, maar zonder dat deze rechten eenduidig zijn gedefinieerd. Deze rechten zijn daarmee in ontwikkelingsbeleid wel als mensenrechten gekwalificeerd, maar vinden net als de seksuele rechten geen grondslag in de mensenrechtenverdragen, zodat vanuit dat oogpunt geconcludeerd moet worden dat de seksuele rechten op zichzelf geen mensenrechten zijn. Over seksuele rechten in bijzondere omstandigheden (zoals in detentie) wordt in voornoemd internationaal verband niet gesproken. Vanuit internationaal perspectief kan er daarom geen uitspraak worden gedaan over in hoeverre er in detentie aandacht moet zijn voor seksuele rechten, zoals het bevorderen van de seksuele gezondheid en de in het verlengde daarvan liggende vrijheid van gedetineerden om te bepalen al dan niet seksueel actief te zijn.

Wanneer we vervolgens het nationale detentierecht en de totstandkomingsgeschiedenis ervan bestuderen, kan in het verlengde van het internationale recht geconcludeerd worden dat er geen expliciete aandacht is voor seksuele rechten. Wurzer-Leenhouts concludeert twintig jaar geleden dat de beleving van seksualiteit van gedetineerden een (grond)recht is, mede gebaseerd op Straatsburgse jurisprudentie waarin wordt erkend dat het seksuele leven een belangrijk onderdeel van iemands privéleven (artikel 8 EVRM) vormt.⁹ Straatsburgse jurisprudentie op het terrein van seksualiteit in detentie ontbreekt op dat moment echter en daarbij komt dat het internationale en grondwettelijke recht op eerbiediging van privé-, familie- en gezinsleven bij wet kan worden beperkt en is beperkt met onder andere de vrijheidsbeperkende straffen en maatregelen vastgelegd in het strafrecht. Vrijheidsrechten hebben als primair doel de overheid te weerhouden van bemoeienis met primaire aspecten van het menselijke bestaan, maar internationaal en nationaal recht staan toe dat iemands vrijheid wordt ontnomen als sprake is van een rechtmatige detentie na veroordeling door een bevoegde rechter. De interpretatie van "het ontnemen van vrijheid" wordt daarbij ingevuld met het algemene begrip van 'gevangenzetting', maar het concrete begrip

7 T. Mertens, 'Een Platoonse afterparty', *Ars Aequi* december 2016, p. 976-982 – het laatste van de negen artikelen over recht en seksualiteit die in 2016 in *Ars Aequi* verschenen.

8 WHO (2010), *Standards for Sexuality Education in Europe. A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists*, Keulen: WHO Regional Office for Europe and BZgA.

9 Wurzer-Leenhouts, 2000.

vrijheid kent vele invullingen. Wie gevangen zit is meer kwijt dan alleen het grondwettelijke bewegingsvrijheidsrecht.

Uitgangspunt van de tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf of de vrijheidsbenemende maatregel is dat deze zoveel mogelijk ten dienste staat aan de voorbereiding van de terugkeer van de gedetineerde in de maatschappij. Daarbij geldt het beginsel van minimale beperkingen, op grond waarvan de gedetineerde alleen aan die beperkingen dient te worden onderworpen die voor het doel van de vrijheidsbeneming of in het belang van de handhaving van de orde of de veiligheid in de inrichting noodzakelijk zijn. Een gedetineerde wordt in allerlei opzichten beknot op zijn grondwettelijke recht op privacy en wordt daarmee beknot in zijn beleving van seksualiteit. Door de detentie heeft de gedetineerde in beperkte mate toegang tot seksuele partners en seksuele stimulansen die voor hem of haar belangrijk zijn in het leven buiten detentie. Het enige gecodificeerde penitentiaire recht dat indirect aan seksualiteit gekoppeld kan worden is het recht op bezoek zonder toezicht, vastgelegd in de Regeling model huisregels penitentiaire inrichtingen. Alleen op dit recht kan de gedetineerde dus een beroep doen teneinde zijn seksuele behoeften na te streven.¹⁰ De vraag die opkomt is of dit niet erg schamel is, afgezet tegen het uitgangspunt van minimale beperkingen. Is deze beknotten van seksuele rechten nodig in het licht van het belang van de handhaving van de orde of de veiligheid in de inrichting? Een begin van een antwoord op deze vraag volgt in paragraaf 3, waar de eerste resultaten van een verkennend praktijkonderzoek worden gepresenteerd.

3. De praktijk in 2018

Om de situatie anno 2018 juist weer te geven is literatuur bestudeerd en een verkennend praktijkonderzoek uitgevoerd in de vorm van studie van jurisprudentie en afnemen van interviews met een achttal professionals die werkzaam zijn of werkzaam zijn geweest in gesloten inrichtingen. Er zijn vier leidinggevenden (een plaatsvervangend vestigingsdirecteur, vestigingsmanager, afdelingshoofd en teamleider) geïnterviewd, drie penitentiair sociaal werkers, een verpleegkundige en het hoofd zorg van in totaal vijf verschillende penitentiaire inrichtingen (gevangenis die al dan niet tevens huis van bewaring zijn). Uit literatuur is geen actuele informatie af te leiden. Van Nederlandse bodem verscheen bijna vijftig jaar geleden het verhaal van een langgedetineerde over de seksuele problemen die hij had ervaren tijdens detentie.¹¹ Uit dit verhaal wordt afgeleid dat seks door gedetineerden als uitlaatklep werd gezien, die door autoriteiten op verschillende wijzen werd ingedamd. De opdracht voor bewaarders was volgens deze bijdrage dat homoseksueel gedrag moest worden gesignaleerd en de kop moest worden ingedrukt. Dat masturbatie de enige legale seksuele activiteit was, waarover onder gevangenen alleen in bedekte vorm gesproken werd. Dat gevangenen niet over gevoelens spraken, wat zeker gold voor hun erotische fantasieën en behoeften. Het seksuele leven in gevangenis was, maar is ook heden ten dage omgeven met veel duisternis, verzwijgingen en toespelingen. Meer recent zijn enkele onderzoekverslagen over seksualiteit in Europees verband,¹² of meer specifiek ten aanzien van het Belgische gevangeniswezen,¹³ verschenen die zich vooral toespitsen op de

10 In deze bijdrage wordt ingegaan op de positie van de volwassen mannelijke gedetineerde. De specifieke positie van de transgendergedetineerde is niet onderzocht.

11 T. Roman, 'Seksuele problemen in de gevangenis', *Delikt en Delinkwent*, nr. 7, 1972, p. 356-363.

12 Ricordeau & Schlagdenhauffen, 2016; A. Stevens, 'Sex in prison, Experiences of former prisoners', *The Howard League for Penal Reform*, p. 1-15.

13 G. Vermeulen, *Betaalseksrecht. Naar regulering of legalisering van niet-problematische prostitutie*, 2007, Maklu, Antwerpen/Apeldoorn, p. 162-168; Van Havere & Vansteenwegen, 2005.

implementatie van het bezoek zonder toezicht, maar niet gaan over de seksuele rechten in algemenere zin en nauwelijks over de beleving van gedetineerden rondom het thema seksualiteit. Uit de onderzoeken blijkt dat gedetineerden vinden dat er onvoldoende aandacht is voor seksualiteitsbeleving, en dat als gevolg van de heersende machocultuur seksualiteit geen onderwerp van gesprek is tussen gedetineerden onderling of gedetineerden en personeel. Voorzichtig kan worden gesteld dat met het bezoek zonder toezicht de seksuele nood en het seksuele probleem dat wordt ervaren door gedetineerden voor een deel kan worden opgelost, maar dat voor een deel dus ook het taboe rondom seksualiteit in detentie nog doorbroken moet worden.

In de navolgende paragrafen wordt de actuele situatie beschreven ten aanzien van contacten met partners tijdens detentie, het verkrijgen van andersoortige erotische stimulansen, zoals deze is gebleken uit verkennend jurisprudentieonderzoek en interviews met professionals. Afzonderlijk wordt aandacht besteed aan de situatie rondom ongewenste intimiteiten

a. *Contacten met partners van buiten de penitentiaire inrichting*

Volgens artikel 3.8, sub d van de Regeling model huisregels penitentiaire inrichtingen heeft de gedetineerde die gedurende een aaneengesloten periode van zes maanden in een beveiligde penitentiaire inrichting verblijft, het recht om eens per maand bezoek zonder toezicht te ontvangen. De voorwaarden die gelden voor het bezoek zonder toezicht hebben onder andere betrekking op de bestendigheid van de relatie tussen de gedetineerde en de bezoeker. Het bezoek dient naar het oordeel van de directeur redelijkerwijze bij te dragen aan het behoud of het versterken van de banden tussen de gedetineerde en het bezoek, en dient in het belang te zijn van de terugkeer in de samenleving. Verder dient de band tussen de gedetineerde en het bezoek naar het oordeel van de directeur hecht en duurzaam te zijn. Let wel: het bezoek zonder toezicht is dus niet alleen bedoeld om seksueel contact mogelijk te maken. Het kan immers ook gaan om het herstel en/of het bestendigen van de relaties tussen ouder(s) en kind(eren).

Het vervullen van de seksuele behoeften in dit kader is daarmee direct gerelateerd aan een bepaald soort partnerschap en is niet als een op zichzelf staand recht geformuleerd. Zoals twintig jaar geleden door Wurzer-Leenhouts al werd gesteld: de gedetineerde is afhankelijk van de tolerantie en inspanningen van de overheid om zijn recht te verwezenlijken. Maar op grond van het voorgaande komt daar bij dat de gedetineerde in het licht van het enige expliciet geformuleerde recht op beleving van seksualiteit vooral afhankelijk is van de overtuigingen van de directeur van zijn instelling. Die lijkt uit te (moeten) gaan van het levenspartnerbegrip en staat het bezoek zonder toezicht alleen toe ingeval aantoonbaar is dat er een duurzame relatie bestaat waarvan de wens is dat die in de toekomst wordt voortgezet. Ook uit jurisprudentie blijkt dat het levenspartnerbegrip centraal staat bij het toestaan van bezoek zonder toezicht. In een uitspraak van de beroepsrechter in 2016¹⁴ is het bezoek zonder toezicht stopgezet omdat bij bezoeker verdoovende middelen waren aangetroffen. Door de klager werd onder meer als standpunt aangevoerd dat het bezoek zonder toezicht weliswaar is bedoeld voor de versterking van een relatie tussen een gedetineerde en zijn partner, maar dat klager diverse partners kan en mag hebben en bezoek zonder toezicht mag ontvangen van diverse vrouwen. De directeur stelt vervolgens dat bezoek zonder toezicht is bedoeld voor het versterken van een duurzame relatie tussen een gedetineerde en zijn levenspartner en dat aan die partner de toegang tot de inrichting voor drie maanden is ontzegd en klager gedurende die periode niet in aanmerking komt voor

¹⁴ Beroepscommissie 9 maart 2016, 15/3450/GA en 15/3644/GA.

bezoek zonder toezicht. De beklagrechter en beroepsrechter volgen dit standpunt zonder nadere motivering. Er is geen ruimte voor het oprekken van de bedoeling van het bezoek zonder toezicht tot een recht dat in ruimere zin van het woord gerelateerd is aan het vervullen van seksuele behoeften in zijn algemeenheid. Deze conclusie wordt nog eens bevestigd met een tweetal uitspraken waarin strikt wordt getoetst aan het levenspartnerbegrip, waarbij door middel van bescheiden moet worden aangetoond dat van een levenspartner sprake is.¹⁵

Geïnterviewde leidinggevenden die beslissingsbevoegd zijn ten aanzien van het bezoek zonder toezicht beschouwen dit bezoek als relatiebevorderend bezoek. Er moet dus reeds een relatie bestaan en de eventuele seks moet naar het oordeel van de leidinggevenden, die zich daarbij laten informeren door casemanagers, goed zijn voor beide partijen in die relatie. De relatie moet worden aangetoond, door foto's of gezamenlijke rekeningen bijvoorbeeld, maar kan ook bij het personeel bekend zijn. Zo is niet vereist dat een relatie reeds bestond voorafgaand aan de detentie, maar kan ook een tijdens detentie ontstane relatie gebruik maken van het bezoek zonder toezicht. Hiervan was bijvoorbeeld sprake bij een gedetineerde bij wie tijdens de bezoeken een relatie ontstond met de partner van een medegedetineerde. Onder welke omstandigheden het bezoek zonder toezicht goed is voor beide partijen in de relatie kan niet in algemene richtlijnen worden gevangen, maar hangt af van geval tot geval. Voorop staat dat duidelijk moet zijn dat ook degene die van buiten komt, het bezoek zonder toezicht wil. Wanneer bekend is dat sprake is (geweest) van huiselijk geweld, wordt het bezoek afgehouden. De vraag is echter of sporen van dergelijk geweld altijd herkend worden. Zo bleek verder uit het kleine aantal interviews in dit verkennende onderzoek dat niet wordt gecontroleerd bij degene die op bezoek komt, of hij of zij zich volledig vrij voelt in de beslissing om bezoek zonder toezicht te verzoeken. Het is denkbaar dat hier enige dwang vanuit gaat, maar als geen situatie van huiselijk geweld bekend is, is voor dit aspect geen aandacht.

Daarnaast melden alle geïnterviewden dat – in de geest van het principe van degraderen en promoveren¹⁶ – het bezoek 'verdiend' moet worden en dat voor een gedetineerde die 'er de kantjes van af loopt', geen bezoek zonder toezicht in het verschiet ligt. In het licht van het voorgaande en gezien de marginale toetsing door beklagcommissies van beoordelingen door directeuren, is duidelijk dat iedere beoordeling van de directeur op zichzelf staat en de gedetineerde dus afhankelijk is van de bereidwilligheid van de individuele directeur.

Afgeleid van het vereiste dat sprake moet zijn van relatiebevorderend bezoek, is het standpunt dat voor prostituees geen enkele ruimte is tijdens het bezoek zonder toezicht. Een van de geïnterviewden geeft aan dat ruimschoots 15 jaar geleden een enkele keer prostituees zijn toegelaten. Los van het feit dat in de vrije maatschappij prostitutie ook niet buiten discussie staat, leverde de toegang van sekswerkers tot penitentiaire inrichtingen zodanige kritiek op dat daarna een algeheel verbod hierop is doorgevoerd. Dat er ondanks deze richtlijnen creatief invulling wordt gegeven aan het bezoek zonder toezicht blijkt uit het verhaal van een ex-gedetineerde die via een website bemiddelde in sekspartners tussen gedetineerde mannen en vrouwelijke niet-gedetineerde sekspartners.¹⁷ Volgens hem was er veel vraag naar.

15 Beroepscommissie 16 augustus 2016, 16/1894/GA; Beroepscommissie 19 december 2005, 05/2027/GA en 05/2069/GA.

16 www.dji.nl/justitiabelen/volwassenen-in-detentie/promoveren-degraderen/index.aspx.

17 RTL-nieuws 15 oktober 2015: Oud-bajesklant: Seks met een gedetineerde is zoveel spannender (www.rtlnieuws.nl/node/915001).

b. Voorlopig gehechten

In de zaak *Varnas tegen Litouwen* werd het Europese Hof primair gevraagd zich uit te laten over het onderscheid tussen gestraften en gedetineerden die in voorlopige hechtenis verblijven, ten aanzien van het recht op bezoek zonder toezicht.¹⁸ De conclusie van het Hof dat een voorlopige hechtenis geen grond mag zijn voor discriminatie heeft vooralsnog in ons land niet bewerkstelligd dat in een huis van bewaring het bezoek zonder toezicht op gelijke grond als in een gevangenis wordt toegestaan. Alleen wanneer gedetineerden een aangesloten periode van zes maanden in een normaal beveiligde inrichting in voorlopige hechtenis verblijven, komen zij in aanmerking voor bezoek zonder toezicht. Sinds de uitspraak is in een aantal beklagzaken een beroep op het arrest gedaan, wat echter niet heeft geleid tot eenduidige rechtspraak.¹⁹ In een tweetal uitspraken waarin een direct beroep werd gedaan op *Varnas/Litouwen* ging de beklagcommissie akkoord met de weigering van de directeur om bezoek zonder toezicht in een huis van bewaring toe te staan en werd dit oordeel door de beroepscommissie gevolgd.²⁰ Kort gezegd was volgens de beroepscommissie aan de ene kant in beide kwesties geen beletsel aanwezig voor het toestaan van bezoek zonder toezicht: er was geen onderzoeksbelang dat zich ertegen verzette, noch sprake van noodzaak tot bijzondere beveiliging. Aan de andere kant kon grond voor weigering van het bezoek zonder toezicht gevonden worden in de verschillen tussen de Litouwse en de Nederlandse situatie. In Nederland zijn anders dan in Litouwen geen aanzienlijke verschillen in bezoekmogelijkheden tussen gedetineerden in gevangenissen en huizen van bewaring en daarnaast gold dat in beide situaties, anders dan in de zaak *Varnas/Litouwen*, bij bezoek enig, zij het beperkt, fysiek contact tussen bezoeker en gedetineerde mogelijk is. Dit maakte dat volgens de beklagcommissies van een ongerechtvaardigd onderscheid geen sprake was. Vlak na publicatie van *Varnas/Litouwen* zijn ook enkele uitspraken gedaan waarin het beroep van een voorlopig gehechte op het arrest tot gegrondverklaring van het beklag leidde,²¹ maar uit het geheel aan jurisprudentie kunnen geen eenduidige regels worden afgeleid. Weliswaar werd door de directeur in deze kwestie ter zitting aangegeven dat hij in zeer bijzondere gevallen de bevoegdheid en de bereidheid heeft om met niet-strikte toepassing van de huisregels aan de gedetineerde verblijvende in een huis van bewaring toch bezoek zonder toezicht toe te staan, maar op de bijzondere omstandigheden die werden bedoeld is in de uitspraak verder niet ingegaan. In deze en andere jurisprudentie over het bezoek zonder toezicht wordt direct, noch indirect, gesproken over het belang van dit recht in het licht van seksualiteit en/of seksuele rechten.

In de penitentiaire inrichtingen waar interviews zijn afgenomen hebben voorlopig gehechten ten aanzien van het bezoek zonder toezicht niet overal dezelfde rechten hebben als langgestraften. In een van de inrichtingen werd aangegeven dat dit wel het geval is sinds er Europese uitspraken zijn gedaan die dat voorschrijven. In de andere instellingen is dit niet het geval. Alleen als iemand in afwachting is van overplaatsing naar een gevangenis of langer verblijft dan zes maanden, wordt in die instellingen in bepaalde gevallen bezoek zonder toezicht toegestaan. Blijkbaar is in de praktijk het beleid niet overal eenduidig.

18 Europees Hof voor de Rechten van de Mens, 9 juli 2013, klachtnummer 42615/06, *Varnas tegen Litouwen*.

19 Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, nieuwsbericht 11 augustus 2014, www.rsj.nl.

20 Beroepscommissie 11 augustus 2014, 14/1038/GA, en 14/1062/GA.

21 Zie de noot van H.M.W. Daamen bij de uitspraak van het EHRM bij de zaak *Varnas tegen Litouwen* (Sancties 2014/45) en Beklagcommissie 27 mei 2014, KC 2014/034.

c. *Het verkrijgen van erotische stimulansen*

Andere mogelijkheden om uitdrukking te geven aan de seksuele behoeften, zoals het recht om de beschikking te hebben over seksueel stimulerende middelen als pornografische lectuur of afbeeldingen, kennen geen grondslag in wetgeving of afgeleide regelgeving.

Op grond van de Regeling model huisregels penitentiaire inrichtingen bepaalt de directeur welke persoonlijke voorwerpen de gedetineerde in zijn verblijfsruimte mag houden. In elk geval is het voorhanden hebben van vibrators, sekspoppen, film- en videoapparatuur verboden (artikel 4.5.1, sub b). Maar hoe zit het dan met pornografische lectuur, of andersoortige seksueel stimulerende middelen, zoals seksspeeltjes, erotische cosmeticaproducten of erotische kleding? In de jurisprudentie en de literatuur is het antwoord hierop niet te vinden. Er zijn vele uitspraken over ordemaatregelen wegens het in bezit hebben door gedetineerden van bijvoorbeeld een seksfilm²² en uit een enkele uitspraak blijkt ook dat in bepaalde gevangenissen naar softpornofilms kan worden gekeken en via de inrichtingsbibliotheek tijdschriften kunnen worden geleend waarin seksueel stimulerende foto's zijn geplaatst.²³ Regelmatig komt er een klacht bij de Commissie van Toezicht binnen over het al dan niet mogen invoeren van goederen. Voor de Commissies van Toezicht is het niet altijd duidelijk hoe op deze klachten gereageerd moet worden; er ontbreekt enige specifieke regeling.²⁴ Dat er commotie ontstaat op het moment dat dergelijke kwesties in de publieke journalistiek aan de orde worden gesteld, blijkt uit de veelheid aan nieuwsberichten op het moment dat in de populaire media een desbetreffend onderwerp aan de kaak wordt gesteld. In 2010 ontstond commotie over het binnensmokkelen van pornografische dvd's in de TBS-kliniek in Vught door een jeugdvriend van de seriemoordenaar Koos H. Een uitzending van Peter R. de Vries was aanleiding voor Kamervragen die ertoe leidden dat de toenmalige minister van Justitie Hirsch Ballin de Tweede Kamer met klem toezegde dat gedetineerden niet mogen beschikken over dvd's, video's en afspeelapparatuur, noch porno mogen kijken via betaalkanalen. "De uitzending heeft ons allemaal geschokt", zei de toenmalige bewindsman.²⁵ En natuurlijk betrof het in juridisch opzicht met name het veiligheidsaspect rondom het binnensmokkelen, maar de schok was in de reacties op de nieuwsberichten rondom deze kwestie toch ook vooral gericht op het voorhanden hebben van porno door gedetineerden, die in de ogen van een groot publiek woonachtig zijn in een hotel waar ze van alle geneugten gebruik kunnen maken. Waarbij er dus aan werd voorbijgegaan dat in individuele gevallen binnen de TBS in het kader van de behandeling juist geoefend zal worden met seksuele stimuli. Maar dan dus gecontroleerd, therapeutisch.

Hoewel er tegenwoordig ook een bepaalde mate van verpreutsing wordt waargenomen, is in de laatste vijftig jaar in de vrije maatschappij sprake geweest van taboedoorbrekende ontwikkelingen op het gebied van het gebruik van seksspeeltjes (o.a. te danken aan de hitserie 'Vijftig tinten grijs' en tv-programma's als 'Sputten en slikken'). Toch lijkt het erop dat binnen de muren van de gesloten penitentiaire inrichting juist sprake is van een strakker regime op dit terrein, in elk geval ingegeven door bezuinigingen die onder andere hebben geleid tot het afschaffen van betaaltelevisie. Porno kijken is verboden en geen enkel goed dat kan dienen als erotische stimulans is toegestaan. Waar vroeger nog blote dames op de muren werden gehangen, wordt dit nu als aanstootgevend ten opzichte van vrouwelijk personeel beschouwd. Dvd's waar porno op staat worden nog wel eens aangetroffen op cel, maar onmiddellijk in beslag genomen. Seksartikelen zijn 'not done'. De geïnterviewden vragen zich daarbij wel af of dit algehele verbod niet wat te ver gaat. Seksuele deprivatie is

22 Beroepscommissie 17 augustus 2009, 09/1324/GB.

23 Beroepscommissie 8 juni 2004, 04/0512/GA.

24 www.commissievantoezicht.nl, Dossier Goederen gedetineerden.

25 Hirsch Ballin: porno bannen uit gevangenissen, *Het Parool*, 6 april 2010.

niet een bedoeld leed, daar zijn zij het over eens. Maar vanuit het kader van zedenrisico's en waarden en normen, is deze praktijk ontstaan. En daarbij geldt dat een algeheel verbod gewoon het makkelijkst uitvoerbaar is. Tegelijkertijd wordt door een van de geïnterviewde leidinggevendenden gesteld dat het anders zou moeten. Meer vrijheid op dit terrein zou juist leiden tot ontspanning en waarschijnlijk daardoor tot minder medicijngebruik. Het zou volgens deze leidinggevende het leefklimaat juist ten goede komen als op dit terrein meer werd toegestaan. Daarbij geldt dat veiligheidsrisico's geen rol spelen bij toepassing van het algehele verbod op seksueel stimulerende middelen. Dit standpunt wordt ondersteund door strafrechtadvocaat Hermens en de Leidse hoogleraar Boone.²⁶ Hermens stelt dat mannen die seksueel stoom kunnen afblazen, relaxter zijn en dat dit daardoor zorgt voor een betere situatie voor gedetineerden en voor de penitentiair inrichtingswerkers. Ook Boone stelt dat het vaker toestaan van intiem bezoek en het opheffen van het pornoverbod een meer dan goed idee is. Zij vult aan dat het opsluiten van iemand de straf op zich is en dat op grond van nationaal en internationaal recht voor alle andere beperkingen speciale gronden moeten worden aangedragen die verband houden met orde en veiligheid. Die gronden kunnen niet worden aangedragen voor de beperkingen die op het terrein van seksualiteit gelden heden ten dage.

Los van het feit dat in de vrije maatschappij ook strenger wordt gekeken naar wat gedetineerden wel of niet mogen ten aanzien van wat hen plezier verschaft, werden in de interviews vooral als verklaring gegeven dat dit strakke regime zou zijn ontstaan in het kader van bezuinigingen (het afschaffen van het vroegere Canal+) en dat een algeheel verbod gewoon de meeste duidelijkheid geeft. Wanneer bepaalde seksuele vrijheden zijn toegestaan, ontstaan er immers nuances, marges en moeilijke vragen die over het algemeen niet door lager geschoold personeel beantwoord kunnen worden. Want welke porno-dvd is dan toegestaan? Moet het personeel gaan controleren of de beelden die te zien zijn minderjarigen betreft? En hoe zit het dan met gedetineerden waarvan bekend is dat ze eerder zedendelicten hebben gepleegd? Welke seksuele vrijheden moeten zij hebben ten opzichte van andere gedetineerden? En werkt het juist geen problemen in de hand om meer aandacht te geven aan seksualiteit? Een algeheel verbod onderdrukt misschien juist wel de seksuele behoeften. Daarnaast gaven meerdere geïnterviewden als reden voor het beperken van seksuele vrijheden dat een verbod op porno of andersoortige seksueel stimulerende middelen tevens het risico verkleint op binnensmokkelen van verboden middelen, zoals wapens en drugs. Incidenten zoals onlangs plaats vonden in de Zaanse gevangenis²⁷ werken dit soort meningen natuurlijk in de hand. Hermens geeft in eerdergenoemd interview aan, dat het overdreven is om de angst voor het binnensmokkelen van verboden middelen te relateren aan maatregelen zoals het verbod op porno. Volgens Hermens komen verboden middelen toch wel binnen en moet eerst gekeken worden naar de integriteit van de bewaarders. Het accent ligt bij gesloten inrichtingen, anders dan TBS-klinieken, op beheersen in plaats van behandelen. Het is volgens enkele geïnterviewden zaak dat zoveel mogelijk de rust in de inrichting wordt bewaard en dat het veilig blijft. Te veel vrijheden zou ten aanzien daarvan een gevaar kunnen opleveren. In TBS-klinieken kunnen meer seksuele vrijheden juist input leveren voor een goede behandeling. Als je ziet waar de seksuele behoeften van gedetineerden liggen (bijvoorbeeld dat iemand steeds naar porno met dieren op zoek is), is

26 De Gooi- en Eemlander 3 juli 2018: Porno maakt gevangenis veiliger plek (www.gooieneemlander.nl/cnt/dmf20180926_90009789/gooise-advocaat-porno-maakt-gevangenis-veiliger-plek); *Leidsch Dagblad* 3 juli 2018: Leidse hoogleraar steunt pleidooi voor porno in de bajes (www.leidschdagblad.nl/cnt/dmf20180926_81324197/leidse-hoogleraar-steunt-pleidooi-voor-porno-in-de-bajes).

27 Nederlandse Omroep Stichting, 12 oktober 2018: Dekker: vijf gevangenen in isoleercel na drugsfeestje. <https://nos.nl/artikel/2254475-dekker-vijf-gevangenen-in-isoleercel-na-drugsfeestje.html>.

dat aanleiding om in gesprek te gaan. In de gesloten inrichtingen waar de geïnterviewden werkzaam zijn komt men niet met gedetineerden in gesprek over seksualiteit omdat er geen aandacht is voor seksualiteit en daarmee geen gespreksaanleidingen. Daarnaast zorgt de gesloten cultuur, de machocultuur, ervoor dat er niet zonder aanleiding een gesprek wordt gevoerd over dit thema.

4. Ongewenste intimiteiten binnen de inrichting

Naast gewenste seksuele relaties bestaat natuurlijk ook in detentie de mogelijkheid van ongewenste seksuele contacten of intimidatie. Gezien de bijzondere positie van gedetineerden gaat het dan al gauw om wat sinds enige jaren in het Nederlandse beleid wordt benoemd als geweld in afhankelijkheidsrelaties (gia)²⁸ Kenmerkend voor de fenomenen die onder deze noemer worden gebracht, is dat er sprake is van een afhankelijkheidsrelatie tussen dader en slachtoffer. Globaal genomen spelen de fenomenen die tegenwoordig onder de noemer gia worden geschaard, zich op drie domeinen af: in de eerste plaats gaat het om huiselijk geweld en eergereleerd geweld dat zich in familieverband voltrekt. In de tweede plaats vindt gia plaats op het terrein van mensenhandel. In de derde plaats gaat het bij gia ook om professionals. In een penitentiaire gesloten inrichting voor mannelijke gedetineerden – waar deze bijdrage zich toe beperkt – bestaan afhankelijkheidsrelaties tussen personeel en gedetineerden. Inherent aan het in meerdere of mindere mate gesloten karakter van een inrichting, is het lastiger om inzicht te krijgen in de problematiek op het gebied van gia, dan dat het is in open maatschappelijke structuren. Een bijzondere vorm van gia heeft te maken met seksueel grensoverschrijdend gedrag.²⁹ In de maatschappij is mede naar aanleiding van de #MeToo-kwestie veel aandacht voor grensoverschrijdend seksueel handelen. In de wereld van de gesloten penitentiaire inrichting blijkt deze maatschappelijke ontwikkeling geen sporen te hebben nagelaten. Op het terrein van seksuele intimidatie is wel enige jurisprudentie waarin door gedetineerden (soms ook met succes) geklaagd wordt over seksueel grensoverschrijdend gedrag door medegedetineerden of personeel. Uit het feit dat dit onderwerp met enige regelmaat in een klachtenprocedure aan de orde wordt gesteld, wordt geconcludeerd dat het probleem ook in detentie bestaat.³⁰

Geïnterviewde leidinggevenden geven aan dat sinds een tiental jaren een cultuuromslag in gang is gezet met als doel het leefklimaat te verbeteren. Personeel dat is opgevoed om vooral te beheersen, moet zich gaan toeleggen op helpen en/of behandelen. Om dat te kunnen gaan doen, moet personeel in gesprek met gedetineerden. Daarbij geldt dat geleerd moet worden dat je in gesprek gaat met iemand die je eerst als crimineel zag, maar nu als mens moet gaan zien. Het personeel moet gaan begrijpen waarom gedetineerden de dingen doen die ze doen en welke handreikingen er nodig zijn om gedetineerden zonder extra beschadigingen terug te laten keren in de maatschappij. Het probleem is echter dat het personeel dat in dagelijks contact staat met de gedetineerden nog steeds vaak ongeschoold of laaggeschoold is, en daarbij moeilijk te coachen is in gespreksvoering met gedetineerden. De machocultuur die in detentie heerst, vergroot het probleem van taboes in gespreksonder-

28 *Kamerstukken II* 2007/08, 28345 en 22894.

29 J. Janssen, *Afhankelijkheid en weerbaarheid, over het complexe en bonte werk van professionals bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties*, Den Bosch: Avans, 2016; M. Höing, J. Janssen, A. Boer & M. Liebrechts (red.), *Bespreekbaar maken van seksualiteit en intimiteit. Handboek voor professionals in zorg en welzijn*, Bussum: Coutinho, 2017.

30 Beroepscommissie 13 november 2006, 06/2583/GV; Beroepscommissie 15 november 2006, 06/2378/GA; Beroepscommissie 2 juli 2012, 12/1217/GB.

werpen, waarvan seksualiteit er een is. Over seksuele behoeften en problemen wordt niet gesproken, zo simpel is het. In het verlengde daarvan blijkt uit de gevoerde gesprekken dat ook over ongewenste intimiteiten of andersoortig grensoverschrijdend gedrag niet wordt gesproken. Door het gedwongen verblijf van de gedetineerden bestaat machtsongelijkheid tussen personeel en gedetineerden, maar evengoed tussen gedetineerden onderling als gevolg van een gebrek aan keuzevrijheid. Tussen personeel en gedetineerden zijn seksuele relaties niet toegestaan. Zo nu en dan gebeurt het wel dat er relaties ontstaan, maar wanneer dit bekend wordt, volgt onmiddellijk ontslag van het personeelslid in kwestie. Over de gevoelens die ontstaan tussen gedetineerden onderling of gedetineerden richting het personeel, wordt niet gesproken. Daarbij komt dat sprake is van hiërarchie tussen gedetineerden, afhankelijk van de aard van de gepleegde delicten. Als er sprake is van een seksueel gerelateerd delict, worden gedetineerden apart geplaatst en met de nek aangekeken. Ook daarvan straalt af dat seksualiteit geen open gespreksonderwerp kan zijn. Dat kan natuurlijk wel tot problemen leiden, zo realiseren de geïnterviewden zich, omdat agressie ontstaat als er geen uitlaatkleppen zijn. Maar op de vraag of er wel eens problemen zijn (geweest) met betrekking tot seksuele intimidatie of seksueel grensoverschrijdend gedrag, wordt volmondig 'nee' geantwoord door alle geïnterviewden. Er wordt wel eens geroepen of gefloten naar vrouwelijk personeel, maar dat is verklaarbaar door de machocultuur, en 'natuurlijk' zal er onder de douche tussen mannen nog wel eens 'iets' plaatsvinden, maar dat zijn geen echte incidenten in de ogen van de geïnterviewden. Er wordt rekening mee gehouden dat er ook gewenste seksuele contacten plaats vinden en zelfs relatievorming op kan treden.³¹ In een van de inrichtingen waar interviews zijn afgenomen, worden vanuit de medische dienst bij binnenkomst in het welkomstpakket condooms verstrekt aan de gedetineerden. Daarna zijn condooms, net als in de andere inrichtingen, beschikbaar op aanvraag, al is de norm dat er geen seksueel verkeer is. Condooms worden echter verstrekt om zoveel mogelijk uit te sluiten dat infectieziekten onder gedetineerden worden verspreid. Hier is nog werk aan de winkel, aangezien penitentiaire inrichtingen ook onder de Wet verplichte meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling vallen. Iedere organisatie en zelfstandige professional ontwikkelt conform deze wet een eigen meldcode met daarin 5 stappen. Iedere organisatie is wettelijk verplicht om deze 5 stappen in haar meldcode op te nemen. Het gaat hierbij niet alleen om vermoedens van fysiek geweld, maar ook om vermoedens van psychisch of seksueel geweld en vermoedens van verwaarlozing. Per 1 januari 2019 verandert de meldcode. Het wordt een professionele norm om melding te doen bij Veilig Thuis als er vermoedens zijn van acute en structurele onveiligheid van betrokkenen. In twee van de inrichtingen waar interviews afgenomen zijn, wordt onderkend dat er over seksualiteit zou moeten worden gesproken met transgenders, omdat zij specifieke problemen zouden kunnen ondervinden als gevolg van de cultuur die heerst in inrichtingen. Transgenders worden door medegedetineerden aangesproken op hun gedrag als dat teveel vrouwelijke kenmerken heeft, en worden er daarom ook op aangesproken door het personeel. De geïnterviewden gaven aan dat wordt geprobeerd de transgender zoveel mogelijk in lijn te laten lopen met de medegedetineerden, zodat geen seksuele problemen ontstaan. In het kader van seksueel grensoverschrijdend gedrag tussen transgenders en medegedetineerden was de geïnterviewden niets bekend. Dat transgenders zich niet altijd veilig voelen in een mannengevangenis blijkt uit enkele beklagzaken waarin zij om bijvoorbeeld overplaatsing of separate douchegelegenheden vragen.³²

31 Zie over het beginnen van relaties in detentie en het (voor het eerst) aangaan van relaties met een partner van hetzelfde geslacht: J. Janssen, *Latijnsamerikaanse drugkoeriers in detentie*, Arnhem: Gouda Quint, 1994.

32 Beroepscommissie 1 augustus 2016, 16/1591/GB en 1 april 2014, 14/174/GB: hier werd om overplaatsing gevraagd; Beroepscommissie 16 januari 2017, 16/2399/GA: hier werd een separate douchegelegenheden verzocht.

5. Ten slotte

Twintig jaar na de bijdrage van Wurzer-Leenhouts kan geconcludeerd worden dat geen significante of taboedoorbrekende ontwikkelingen hebben plaatsgevonden ten aanzien van seksuele rechten in detentie. Waar de seksuele vrijheden in de vrije maatschappij veelvuldig onderwerp van maatschappelijke discussie zijn geweest, heeft in de literatuur over de penitentiaire wereld geen enkele discussie over dit onderwerp plaatsgevonden. Dit en de situatie zoals geschetst in deze bijdrage rechtvaardigen de conclusie dat het recht van gedetineerden op beleving van de seksualiteit geen erkend grondrecht is, daar waar dit twintig jaar geleden door Wurzer-Leenhouts wel als grondrecht gezien werd. Ten aanzien van het recht op bezoek zonder toezicht zijn geen praktijkveranderingen waar te nemen en ten aanzien van het verkrijgen van erotische stimulansen geldt juist dat van een strenger beleid sprake is sinds de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw.

Het nastreven van een bevredigend, veilig en plezierig seksleven en het nastreven van het hoogst haalbare niveau van seksuele gezondheid, staat op de mensenrechtenagenda. Niet valt in te zien waarom dit, zonder dat hieraan woorden zijn gewijd in de wetsgeschiedenis en de jurisprudentie, geen onderwerp moet zijn voor mensen die rechtens van hun vrijheid zijn beroofd en waarom hun seksuele vrijheden zonder meer moeten worden ingeperkt. Uitgangspunt van het detentierecht is dat met de handhaving van het karakter van de vrijheidsstraf of de vrijheidsbenemende maatregel de tenuitvoerlegging hiervan zoveel mogelijk, afhankelijk van het gedrag van de betrokkene – dat is een cruciaal verschil met de periode waarover Wurzer-Leenhouts schreef – dienstbaar wordt gemaakt aan de voorbereiding van de terugkeer in de maatschappij. Ook de seksuele gezondheid van een gedetineerde draagt bij aan het zoveel mogelijk gezond terug kunnen keren in de maatschappij. Het seksualiteitsbeleid van instellingen heeft vooral betrekking op het verbod tot het aangaan van seksuele relaties met gedetineerden, maar is niet expliciet gericht op het bevorderen van de seksuele gezondheid van deze groep. Seksueel grensoverschrijdend gedrag en seksuele intimidatie is een voorkomend probleem in de breedte van de samenleving. Zeker daar waar van afhankelijkheidssituaties sprake is, bestaan 'beroepsrisico's' op dit terrein. Over deze risico's en de seksuele gezondheid van gedetineerden is nauwelijks iets bekend, en uit de gesprekken met professionals blijkt dat nauwelijks podium bestaat voor dit onderwerp. Wurzer-Leenhouts ging er in haar bijdrage van uit dat ongewenste intimiteiten (ook) binnen het gevangeniswezen een bestaand probleem zijn en deed een voorzet ten aanzien van het voorkomen van dit probleem. Want daar waar grenzen overschreden worden, worden ook rechten geschaad. Twintig jaar na dato heeft het onderwerp grensoverschrijdend seksueel gedrag in detentie echter geen duidelijker omlijning gekregen. Het probleem wordt in de praktijk niet onderkend in (Nederlandse) literatuur en in de voor deze bijdrage afgenomen interviews. In jurisprudentie is het onderwerp seksuele intimidatie met enige regelmaat onderwerp voor klachten. Het probleem bestaat dus, ook in detentie. Voldoende duidelijk is dat sprake is van een machocultuur waarin seksualiteit geen gespreksonderwerp is. Niet onder de gedetineerden en niet met gevangenispersoneel en niet naar buiten. Deze cultuur zorgt ervoor dat er geen inzicht is in de omvang van de problematiek rondom seksueel grensoverschrijdend gedrag. Aandacht voor het thema seksualiteit en seksueel gedrag zou kunnen bijdragen aan het verbeteren van het klimaat in de inrichtingen, de seksuele gezondheid van gedetineerden en tevens aan de veiligheid van de professionals die werkzaam zijn in de inrichtingen.